

приступну беседу. Међутим, зна се ко је био Шегвић, зна се шта је значила готска теорија, ко су били њени инспиратори и шта је она за собом оставила.

„Х. з.“ је озбиљан часопис, један од наших најбољих и овакав тон и начин писања није му био потребан.

На крају је Марко Костренчић одговорио и одбио тврђење калифорниског професора Вучинића да је југословенским историчарима поверена патриотска мисија да оцену прошлости сведу на ситуацију која је најповољнија за југословенске националне интересе и за идеолошке аспирације новог режима, да је сукоб Тито-Стаљин продро и на поље друштвених наука, да су се југословенски буржоаски историчари брзо прилагодили новим прилакама и да они воде главну реч у данашњој југословенској историској науци.

Богољуб Петковић

„ПЕТ ГОДИНА ИСТОРИСКИХ ЗАПИСА“

У цетињском часопису „Сусрети“ (свеска за август-септембар 1953, стр. 509—518) објављен је прилог Томице Никчевића под горњим насловом, о коме је у наредном броју истог часописа (свеска за октобар 1953, стр. 640—643) казао неколико начелних примједби одговорни уредник „Историских записа“ Јагош Јовановић. Но пошто су скоро сви чланци које је Никчевић директно поменуо, у своме приказу моји, мада „Историски записи“ за првих пет година излагања (1948—1952) имају 2.742 стране, јасно је да Никчевић својим приказом није хтио да користи нашој историској науци. Њему је стварно био циљ само да се мени „освети“ за један стари „дуг“, а наиме што сам му казао на годишњој скупштини Научног друштва НРЦГ, одржаној 4 октобра 1952 године, када је критиковао „старије“ чланове тога Друштва што нерадо пуштају у исто млађе људе, да се за чланство у Научном друштву траже научни радови, а не — свршени факултет.

Из цијелог Никчевићевог приказа очигледно је то, да он није не само хтио, већ није ни могао мјеродавно судити о „Историским записима“, јер је он тек скоро свршио право, те не познаје ни главне чињенице из историје Црне Горе, а још мање историску методологију. Због тога је Никчевић и могао онако олако и неодговорно „констатовати“, да у „Историским записима“ има прилога који су не само „ненаучни“ — како то Никчевић каже, већ и чланака који су чак „објективно штетни за нашу данашњу науку и школу“ (!). Но док тако мисли о чланцима у „Историским записима“ млади правник Никчевић, о њима имају сасвим друкчије мишљење наши стручни историчари. То је позна-

то свима који се интересују нашом данашњом историском науком, па ћу овом приликом навести само неколико ријечи професора Више педагошке школе у Загребу Тома Чубелића, који свој приказ треће, четврте и пете књиге „Историских записа“ почиње овим ријечима: „У приказу часописа осврнут ћемо се само на прилоге, који су од већег значаја за нашу историјску науку уопће и за историју Црне Горе напосе.*) Мање значајне радове само ћемо набројити. . . („Хисторијски зборник“ Повијесног друштва Хрватске, Година III, Број 1—4, Загреб 1950, стр. 409 и даље; упор. „Хисторијски зборник“ Год. I, стр. 264—267 и Год. II, стр. 369—372, па **Историски часопис** Српске академије наука књ. I, св. 1—2, Београд 1949, стр. 345—346, итд.), Такво неслагање у оцјени „Историских записа“ морало је, наравно, и бити између једног нестручњака и стручног историчара, јер је Никчевић мислио да може мјеродавно расправљати о разним научним дисциплинама само због тога што је за вријеме студија слушао и предавања из дијалектичког материјализма, а то, међутим, није довољно, јер поред тога треба знати и многобројне чињенице из научне области о којој се расправља.¹⁾

Никчевић без икаквих доказа даје многе закључке у своме приказу („Гувернадурство је. . . водило тенденцији стварања државе у Црној Гори. . . објективно посматрано, оно би било носиоц (sic!) и претставник развитка да није било Петровића. . . питање је да ли су гувернадуре увијек били експоненти искључиво млетачког, односно аустриског политичког утицаја у Црној Гори. . .“ итд.), док само с општим позивом на „судско-нотарске књиге“ Которског архива констатује да се већ у XVI вијеку јављају на Његовцима Петровићи и Радоњићи „као трговци и повјереници разних потраживања од трговине“, а њихове касније потомке сматра за „типичне сеоске богаташе“. Међутим најпознатији црногорски гувернадур, Јован Радоњић, чак крајем XVIII вијека пише митрополиту Петру I и ово: „Ја бих се и сам споменуо (дуга) али Бог зна да би ме чојек за један талијер облесно“ („Записи“ књ. XX, стр. 371). Каква су, пак, била „богатства“ Петровића у XVI и XVII вијеку, када они још нијесу били заузели столицу цетињских митрополита, није ми познато, али је одавно познато њихово „богатство“ током XVIII и XIX вијека. Ево само неколика примјера тога „богатства“. Владика Данило, на примјер, пише 15 јула 1711 године пјешивачким главарима да ударе на Никшић (Оногшт), па овако наставља: „Ако ћемо ми наше ствари златне и сребрне (мисли на црквене утвари, поклањане

*) Курзив је мој у цијелом чланку. Р. Ј. Д.

¹⁾ „Има додуше нескромног схватања да су комунисти неке врсте свезналице само зато јер су комунисти. . . Разуме се, да је глупост тако мислити“ (Едвард Кардељ — „Борба“ од 30 априла 1954). — „Прво и прво треба добро познавати историјска факта сама и за њих имати потребно разумијевање, а тек онда може и треба да дође на ред тумачење духа њихова“ (Д-р Фердо Шишић, Приручник извора хрватске историје, Загреб 1914, стр. 2).

кроз дуги низ година Цетињском манастиру — Р. Д.) продавати, војску ћемо скупити и с Арбанијом се поклати и крв нашу пролити заради јаднога, и жалостнога и гладнога народа“ (Казивање стари Требјешана, Београд 1842, стр. 118). Данилов каснији потомак Петар I пише Сави Пламенцу 25 јануара 1811 године, дакле послје пуних сто година, о бојазни од турског напада, а затим продужује: „И ми ћемо бити на муку без праха и без новаца, но ако икако можете порадите е да нађете у кога на зајам коју аспру, како ви је Јаков јучер писао, јер сам сила (шиљао — Р. Д.) Сава у Боку залуду, није нашао ништа, а не бих у ову потребу жалио закламати или продати оно што има заклада или земље, само да имам коме“ („Записи“ XXIII, 114). Петар I је често залагао чак и своју владичанску митру или свој крст, да би набавио мало праха или мало жита за народ. „Све његово покретно имање била је једна златна табакера, митра и панација и те ствари непрекидно су путовале од заложнице до заложнице“ („Записи“ XXII, 12—13). То исто радио је и Његош, а добрим дијелом и књаз Данило. Његош је, наиме, често продавао многе драгоцене предмете које је добијао на поклон (Поповићеви „Прилози“ VII, 76 и XV, 164), па и митрополитске брилијантске крстове (Д. Вуксан, Писма Петра II Петровића Његоша, Београд 1940, стр. 489). Колико је, пак, било „богатство“ Црногораца у Његошево вријеме, најљепше се види из Његошевог писма од 23 јула 1834 године руском консулу Гагићу, гдје се налазе и ове ријечи: „Овђе је дошао онај калуђер Јерусалимац да купи милостињу на Спаситељев гроб, но слабо ће је скупити. . .“ (Д. Вуксан, Писма Петра II . . ., 139). Његошев наследник, књаз Данило, није имао 1853 године ни толико новаца да купи мало олова за борбу с Турцима, па је у нужди растопио слова и сав оловни материјал Његошеве штампарије за пушчана зрна (Дубровник за 1870 год., стр. 124), те је, дакле, врло тешко сврстати у „богаташе“ не само ондашње обичне Црногорце, већ ни ондашње њихове духовне и политичке господаре.²⁾

²⁾ Маркс и Енгелс нијесу ни могли замислити црногорску сиротињу и биједу од XVI до XIX вијека, а камоли прогласити Црногорце тога времена за „богаташе“, већ су и Маркса и све напредне људе онога времена и касније тиштала само велика и права **богатства** господареће класе у разним европским државама, стечена на рачун угњетених класа. Тако је, на пр., руски цар Павле крајем XVIII вијека дао само једним својим указом своје љубимцу књазу Безборотку 30.000 десетина разних имања у Воронежској губернији, а књазу Куракину 20.000 десетина у Тамбовској губернији, као и огромно пољско добро Надеждино и скоро сва ловишта рибе код Астрахана (Миљуков-Сењобос-Езенман: Историја Русије, Београд 1939, 626). Једна руска десетина има више од **стот** наших **рала** (Ровинский: Черногорія. . ., томъ III, Петроградъ 1915, 4'4), те 30.000 десетина земље књаза Безборотка износе **преко 180.000** наших рала, а у свој Црној Гори, сем шест капетанија за које није било података, имало је 1863 године свега **65.175** рала обрадиве земље и **21.171** коса ливаде, а на сву ту земљу, стоку, улишта пчела и винограде плаћено је те године пореза **81.500** фиорина (Н. Дучић: Књижевни радови књ. III, Београд 1893, 133—159). **Коса** ливаде

У даљем излагању Никчевић много замјера сарадницима „Историских записа“ што у својим чланцима „мало обрађују цјеловите друштвене институције“ и што „о њима дају мало закључака“, а истовремено тражи од њих да објављују архивску грађу која ће откривати „оно што је битно за црногорско друштво датог периода“ и грађу „која би добродошла за научно уопштавање“ (стр. 516—517). Када је 30 октобра 1953 г. организовала Историска секција на Цетињу јавну дискусију о „Историским записима“ баш поводом овога Никчевићевог приказа, и том приликом су и Томица Никчевић и Мирчета Ђуровић, који је скоро завршио Економски факултет, тражили од сарадника „Историских записа“ да објављују разне „синтезе“ и да дају „пресјеке“ разних епоха црногорске историје, а не само да „нижу чињенице из архивских докумената“, па се и овом приликом потврдило да овим млађим људима још није познато основно методолошко правило историјске науке, које гласи: „**Монографије, на којима се ослања интензивност научног развоја, служе као основа за дјела општег карактера, или такозвана синтетична дјела**“ (Dr Marceli Handelsman, „Historyka-Zasady metodologiji historiji“, Zamošč 1921, стр. 234).³⁾ Мора, дакле, проћи прилично времена и мора се уложити много савјесног и напорног рада док се створи могућност за обраду разних „синтеза“ из црногорске историје, јер је она врло мало научно обрађена, па је први период њене обраде **утврђивање чи-**

имала је два рала, а рало је округло 1820 квадратних метара („Педесет година на престолу Црне Горе 1860—1910“, Цетиње 1910, 151), те је површина све обрадиве земље и површина свих ливада у Црној Гори износила 1863 године округло 200,200.000 квадратних метара (узимамо 66.000 рала земље и 44.000 рала ливаде), а књаз Безборотко добио је једнога дана посјед од 327,600.000 квадратних метара, са свим кметовима који су живјели на томе простору! Када је, пак, Јосиф III ступио на аустријски престо 1780 године, било је у дворским стајама 2.200 коња, а цио прибор за јело био је од масивног злата, док су расходи за живот на двору износили годишње **35,000.000** фиорина, а дворска кухиња трошила је сваке године и по двије бачве познатог токајског вина, у које се умакао хљеб за царичине папагаје (Шарл Сењобос: Хисторија савремене цивилизације, Загреб 1923, 47). Више од осамдесет година касније један одлични познавалац Црне Горе пише о њеним економским приликама и ово: „У Црној Гори врло мало има новаца. Изузевши кнежеву касу, једва би се нашло готовијех новаца **100.000 фор(инти)** у свој Црној Гори!“, а одмах затим додаје: „Јамачно нема народа у Јевропи који сиромашније живи од народа црногорскога“ (Н. Дучић, Књижевни радови III, 125). — За оне којима још није јасан појам ријечи „богатство“ није сувишно навести још неколико података. У ФНРЈ је земљишни максимум десет хектара, а то је **55 (педесет и пет) рала**. Срединном прошлога вијека имала је, на примјер, цијела Брскутска капетанија **303 рала** земље (Нићифор Дучић — Књижевни радови књига III, страна 156), а сву ту површину обрадиве земље могла би имати у данашњој Југославији **само шест домаћинстава!**

³⁾ Још прије сто година наглашавао је и Чернишевски, и то у своме раду „Естетички односи уметности према стварности“, да се општи закључци не могу правити „без потврђивања посебним чињеницама“ (Н. Г. Чернишевски, Естетички и књижевно-критички чланци, Београд 1950, стр. 7).

њеница и обрада разних монографија, а „за утврђивање чињеница у историји пријекно је потребно велико знање и врло фини захвати у методу, много критичког смисла и понекад велика моћ комбиновања“, док је очигледно „да историја у погледу утврђивања чињеница стихијно стоји на материјалистичким позицијама и да је стајала откако се почела развијати у науку“ („Нова мисао“ за децембар 1953, стр. 940). Нијесу, дакле, чланци у „Историским записима“ „објективно штетни за нашу данашњу науку и школу“, па иако се не допада Томици Никчевићу што се сарадници тога часописа у својим расправама крећу „од догађаја до догађаја, од чињенице до чињенице, како их води историска грађа...“ (стр. 512).

Но не само што Никчевић не зна основна историска начела, већ он погрешно тумачи и најглавније принципе марксизма.) То се најбоље може видјети из Никчевићевог писања о Маркиши Пламенцу и његовим једномишљеницима, које он рачуна у „нај-утицајније политичке и државне личности које су се опирале политичким мјерама Петра II“, па Његоша јако осуђује што им је дошао главе. За Маркишу и његово друштво зна се, међутим, поуздано ово из црногорске историје: „Маркиша озлојеђен са својим рођацима пође у Скадар, гдје га Осман-паша једва дочека, па му даде неколико војске, с којом се поврати у Црмницу. Уз њега пристаде неколико села у доњој Црмници, и побуна је била у пламену...“ (Д-р Лазо Томановић, **Петар II Петровић Његош као владалац**, Цетиње 1896, стр. 149). За нас, пак, старије, који знамо више чињеница из црногорске историје, много је, на примјер, прогресивнији Буља Јованов од Маркише Пламенца, јер док Маркиша предводи турску војску да пороби своју отаџбину, Буља Јованов каже скадарском везиру, када му даје турски барјак да га носи пред турском војском која иде да пороби Куче, ово: „Честити пашо, не допушта ми част да дижем твој барјак на моју браћу“. Када паша љутито додаде Буљи: „Узми, Буља, барјак пред војском, али конопац на грло“, Буља му без размисљања одговара: „Помози Боже, **хоћу конопац на грло, а не барјак на Куче!**“ (Марко Миљанов, **Примјери чојства и јунаштва**, број 6).

Свјестан да не може наћи научне доказе за тезу да су „Историски записи“ доиста штетни за нашу науку, а желећи свакако да дође бар у Редакцију овога часописа и истисне из ње неке досадашње чланове,⁵⁾ Никчевић је покушао да „Историским записима“ „пронађе“ и неку политичку „ману“. Иако је доста млад, он је, наиме, ипак добро запамтио од старије генерације како се некада много говорило у Црној Гори о „непријатељима Црне Горе,

⁴⁾ Упоредити „Стварање“ за новембар 1953, стр. 716—717.

⁵⁾ Можда није сувишно овом приликом напоменути, да одговорни уредник и чланови Редакционог одбора „Историских записа“ нијесу никада узели ни један једини динар за тај свој деликатни и напорни рад, већ сав тај посао обављају само из љубави према својој отаџбини и нашој историској науци.

едносно њене бивше династије Петровића“, као и о онима који су „претјерани пријатељи и бранитељи по сваку цијену и по свим питањима“ те династије, па је све црногорске историчаре и сараднике „Историских записа“ подијелио на те „двје сорте“ (!?) — како сам изричито каже — и то 1953 године, када су у Црној Гори скоро изумрли они који се још добро сјећају посљедњег владоца те династије и када је дорасла скоро читава једна млада генерација Црногораца у Федеративној Народној Републици Југославији, којој су чланови династије Петровића или Карађорђевића исто тако далеки, као они династије Црнојевића или Немањића.

Као што не налази за потребно да своја мишљења потврђује јасним доказима, Никчевић не налази за потребно ни да цитате наводи вјерно. Тако, на примјер, он помиње два документа из једнога мог чланка, али намјерно не каже да је први од њих из 1824, а други из 1854 године, чиме, природно, Никчевићев „коментар“ тих докумената добија сасвим друго значење, а такође и његов закључак „да је Томо Марков био типичан сеоски богаташ, зеленаш...“ (стр. 511). Мало даље (стр. 516) Никчевић помиње моју монографију о црногорским гувернадурима, па наглашава да сам је радио само на основу „Регистра прегледаних докумената“, али намјерно из тога мога текста не наводи баш оно што је главно, а наиме да је тада (тј. 1925 године) тек сређивана грађа цетињског архива, те још није било дозвољено да се иста искоришћава (упор. „Записи XXIII, 158 и „Историски записи“ III, 1).⁹⁾

Никчевић долази и у контрадикцију у своме приказу. Ево и за то један примјер. Он ми, наиме, замјера што сам у чланку о Његошевим родитељима и браћи навео изјаву једног Његошевог савременика, у којој каже да су Његошеви рођаци нерадо долазили на Цетиње откада је он постао владика („Историски записи“ II, 13—15), па затим закључује да се тим цитатом „објективно крије родбинско-бирокуратски и политичко-приврженички систем власти у Црној Гори“, јер је — каже Никчевић — важна само „научна истина да је у државном апарату Црне Горе скоро неограничену власт имала група најближих сродника и најоданијих политичких приврженика Петра II“ (стр. 512). Двје су нетачно-

⁹⁾ Таквих мјеста има још код Никчевића, али наводим само једно. У моме чланку Прилог историји санитета у Црној Гори налази се ова реченица: „Ја сам већ раније нагласио, да у овом чланку објављујем само једну прегршт више узгред из архива исписаних докумената, а надам се да ће неко стручно лице на основу богатог Државног архива на Цетињу обрадити научно и детаљно историју санитета у Црној Гори“ („Историски записи“ I, 54). Никчевић у своме приказу наводи само седам подвучених ријечи, а сав остали текст из ове реченице намјерно изоставља (стр. 516), из кога се види да сам некога стручног љекара сматрао позванијим да обради историју санитета у Црној Гори, но што сам ја, али ми објави овога архивског материјала сигурно није била сувишна ни „штетна“ за нашу науку.

сти само у подвученим Никчевићевим ријечима. Прва је, да никаква „група“ Његошевих „најближих сродника“ није имала „скоро неограничену власт“ у Црној Гори, што се лако може утврдити из списка чланова ондашњег Сената, коме је у првим годинама Његошеве владе био претсједник Иван Вукотић, а потпретсједник Матеј Вучићевић, док су сенатори били: Ђико Мартиновић, Филип Бураишковић, Манојло Вукотић, Марко Ускоковић, Марко Калуђеровић, Михаило Бошковић, Марко Пламенац, Спачо Дрекаловић и само два Петровића — Саво и Ђорђије („Историски записи“ III, 139), те се поменутом изјавом Његошевог рођака не крије никакав „родбинско-бирокуратски... систем власти у Црној Гори“.) Друга је нетачност у томе, што није ни могла имати „скоро неограничену власт“ у Црној Гори за Његошево вријеме уопште икаква „група“, а то потврђује и извјештај аустриског капетана Фридриха Орешковића који гласи: „... ја не вјерујем да у свијету постоји нека друга земља у којој се запоњијести владаре тако тачно, тако брзо испуњавају, почев од најнижега па до највишега“ („Сусрети“ стр. 515; уп. „Историски записи“ V, стр. 178). Овај извјештај наводи сам Никчевић, па не види да је он у контрадикцији са његовим ранијим тврђењем, јер хоће да што боље „окриви“ Његоша што је „примјењивао насилну власт“, што је вршио „насилно убирање пореза“, што је убио Маркишу Пламенца итд.

Најтежа је и најчуднија Никчевићева „одлука“, по којој наши историчари не би смјели ништа писати из другог периода владе књаза Николе, тј. од 1878 године па даље, јер „мало дубља и научнија анализа овога периода даје сасвим супротан закључак и показује дубоку реакционарност Николе Петровића и његовог деспотизма“ — свечано и олако закључује Никчевић (стр. 513), али не наводи баш ниједну од тих „мало дубљих и научнијих анализа“, нити каже гдје су оне објављене, док мени много замјера што сам писао у „Историским записима“ о санитарским приликама у Црној Гори, позоришту, основним школама итд.) У

⁷ Да нијесу у Његошево вријеме много одлучивали у државним питањима ни његови рођаци, ни „приврженици“, види се из једног извјештаја которског поглавара аустриског министру полиције од 2 марта 1837 године. Иако је тада Његош био у Русији, которски поглавар изрично признаје да Његош „код свога народа има више уплива од сваког другог Црногорца“ и да ужива кредит, повјерење и уплив „у много већој мери од сваког другог његовог сународника“, те би — наставља которски поглавар — „за приватне и јавне послове свако обраћање другима остало узалудно и безуспешан сваки корак, кад се не би добио за то његов пристанак, или кад не би од њега био подржан и подупрт“ (Љубо Влачић, Петровић Петар II Његош, Београд 1937, стр. 13—14).

⁸ Видјети „Историске записе“ књ. I (стр. 54—59, 159—167 и 306—319), књ. II (стр. 321—338) и књ. VIII (стр. 19—35). — Како стручна лица и познаваоци наше историје приказују радове потписанога, од којих неке помиње и Никчевић, види се из ових редова: „Писац с успјехом настоји да војводи Драшку, Вуку Мандушићу и другим лицима у „Горском Вијенцу“

даљем своје разлагању Никчевић каже да је читањем тих мојих чланака добио утисак да се кроз њих „протура његова (књаза Николe) прогресивна улога“, али не наводи ниједан цитат из тих мојих чланака да докаже своју тврдњу, мада они имају 64 стране текста! Мјесто наводâ из мојих радова Никчевић пише о разним наредбама књаза Николe којима се забрањује диоба сеоских и племенских комуница, **које немају апсолутно никакве везе с мојим чланцима**“), а да би читаоце још боље увјерио у своје „доказе“ о „штетности“ **мојих чланака**, Никчевић додаје и ово: „Прописе о забрани и ограничењима подјеле заједничке својине имамо и у Имовинском законуку од 1888 године“! Заслужује дословно навести даљи текст ових Никчевићевих излагања: „У законодавству кнеза Николe налазимо и такве правне прописе којима се спутавала могућност за развитака и индустрије. Такви су на примјер неки ставови из прописа о давању концесија за развитака индустрије. Концесије, које се предвиђају тим прописима, могле су се добити под врло неповољним условима и уз врло велику кауцију, коју је морало да претходно положи свако предузеће.

утврди идентитет и историјску вјеродостојност... Писац је успио да објасни и досад неријешено питање Његошева „Совра провидура“... У чланку о трађењу Његошеве **Биљарде** писац на основи архивских документа доказује, да је она била подигнута већ 1838; у **Прилогу историји санитета у Црној Гори** приказује он тешке хигијенске прилике у којима је црногорски народ живио и настојање државне власти од 1879 да уреди санитарску службу“ (**Историјски зборник** I, 265). Исти приказивач (професор Томо Чубелић) говорећи о другој књизи „Историских записа“ пише: „Писац је на основи нових података доказао, да је Његошева мајка била кћерка, а не сестра Лаза Пророковића (како тврди Л. Томановић); да је његов отац Томо Марков имао три сина, а не четири (како тврде Д. Вуксан и Љ. Дурковић-Јакшић); да је Његош учио на Топлој у Боки, а не у манастиру Савини, и то свега годину и по; да је неоснована тврдња М. Медакловића, према којој је „Ђорђе Петровић био прави и закони наследица господара Црне Горе“. Доказао је надаље, „да је Његош био још у Бечу, када је 5/17 фебруара 1837 године сахрањен Пушкин у Светогорском манастиру“ и тако исправио погрешку Миле Клопчића... да је Његош присуствовао Пушкиновој погребу, коју је тврдњу прихватио и Јован Поповић... Писац је најзад на основи више увјерљивих доказа констатирао, да се Његош родио 1 новембра 1813... У чланку **Припреме за отварање првог државног позоришта на Цетињу** Р. Ј. Драгићевић даје кратак историјат културних установа у Црној Гори, а опширно приказује рад на отварању казалишта. Од Добровољног позоришног друштва Цетињске читаонице, основаног 1883, до свечаног стварања Државног позоришта на Цетињу 16. V. 1910 било је различитих приједлога, како да казалиште постане стална државна установа. Међу њима је без сумње најзанимљивији, у цијелости објављен, меморандум Бранислава Ђ. Нушића из 1907... Послије многих припрема Дилетантско позоришно одјељење Радничког друштва на Цетињу дало је своје чланове као глумачку групу за ново Књажевско црногорско Народно позориште и тако постало претеча најважнијој културно-просвјетној установи црногорског народа... У **Ситним прилозима**... Р. Ј. Драгићевић исправља погрешну тврдњу у Јиречек-Радовићевом **Историји Срба** IV, 180, да је манастир Прасквица „доцније назван Режевић“, „јер су то два манастира“... (**Историјски зборник** II, 369 и 372).

⁹⁾ Видјети напомену број 12 овога рукописа.

Ова кауција износила је 50.000 перпера, што је за тадашње прилике била изванредно велика сума новца. Нарочито тешка околност за предузеће које прима концесије била је обавеза да прими неограничену контролу по свим питањима њихове дјелатности“ (стр. 514). Не знам да ли ја правилно разумијем ову Никчевићеву „научну анализу“, али ми се чини да из ње сасвим јасно излази, да би Никчевић књаза Николу рачунао као **прогресивно** и у периоду послје 1878 године, само да је његово законодавство омогућавало страним фирмама, према којима је Никчевић овако болећив, да — **без икаквих кауција и без икаквих контрола добијају концесије у Црној Гори!** Како ли тек по овој Никчевићевом логички мора изгледати „реакционарно“ данашње наше законодавство, које не дозвољава давање никаквих концесија ни са кауцијама, ни са контролом?

Најкарактеристичније је у Никчевићевом приказу то, да он „критикује“ чак и оне чланке које уопште није — прочитао. Ово је тешко вјеровати, али ево бар два сасвим јасна доказа. Никчевић, наиме, у своме приказу (стр. 516) говори о мојим чланцима о гувернадурима, помиње извод моје монографије објављен још 1927 године у зборнику **Цетиње и Црна Гора** (издање Професорског друштва у Београду) и монографију објављену у цјелости у „Записима“ за 1940 годину, па затим каже и ово: „Занимљиво је да ни 1949 године, кад по трећи пут иступа са написом о гувернадурима, **аутор нема шта да корегира од своје монографије које је писао као студент**“. Да је, међутим, Никчевић прочитао поменуте моје радове, а морао их је и врло пажљиво прочитати када се ријешило да о њима пише, могао је врло лако видјети да цијела моја монографија о гувернадурима обухвата период **од 1717 до 1831 године** и има свега 50 страна, док рад објављен у „Историским записима“ за 1949 годину (књ. III, стр. 1—22 и 134—155) има пуних 40 страна и у њему је ријеч само о Његошевом укидању гувернадурства **1830 до 1832 године**. Да овај мој чланак из 1949 године нема никакве везе са мојим текстом из 1927, односно 1940 године, очигледно је из првих његових реченица, од којих једна гласи: „Но ја ћу се овом приликом задржати **само на питању укидања гувернадурског звања почетком Његошове владе, јер сам за то питање исписао неколико до сада непознатих документа...**“ („Историски записи“ III, 1). — Мада Никчевићев приказ не би могао обухватити свеску „Историских записа“ за прву половину ове (1953) године, јер она припада **шестој години** њиховог излагања, Никчевић је ипак нашао за потребно да и из те свеске од 320 страна помене само мој чланак „Црна Гора крајем 1851 године“, од кога је у вријеме Никчевићевог приказа био објављен само први дио. Тај чланак се, каже Никчевић, „своди на регистрацију свих докумената из Цетињског државног архива из те године“, додајући да је то све изложено „**без неог система по појединим питањима**“ (стр. 513). Из ове Никчевићеве „констатације“ такође се лако може утврдити, да он ни овај мој

чланак није прочитао, јер да је то урадио, одмах би видио да је чланак баш подијељен на четири главна одјељка: Унутрашње уређење земље, Односи с пограничним турским властима, Односи с Аустријом и Односи с Русијом (овај се одјељак објављује тек у овоме броју „Историских записа“), а сваки од тих одјељака опет је подијељен на мање отсјеке по сродним питањима. То је изрично наглашено и у самом чланку, јер се у моме тексту налазе и ове реченице: „Да би рад био прегледнији подијелио сам га на неколика одјељка... Док је архивска грађа за односе Црне Горе са Аустријом и Русијом сва датирана, грађа за питање унутрашњег уређења земље и односе са сусједним турским властима и пограничним турским поданицима сва је, углавном, недатирана... На завршетку овога одјељка о унутрашњем уређењу земље и с њим везаним односима с пограничним турским поданицима, изнијећу неколика документа о бракоразводним парницама, које није вршила црква по канонским прописима, већ државна власт... Вјероватно је да ово и на сва слична писма из земље доношено усмено решење, док ће од ње преписке с пограничним аустријским властима остајати уредне и датиране копије. Сада ћемо прегледати ту преписку...“ („Историски записи“ књ. IX, св. 1, стр. 91, 92, 96 и 103).⁽¹⁰⁾

Нијесу без интереса ни други Никчевићеви захтјеви од сарадника „Историских записа“. Он, наиме, од њих тражи да обрађују она питања која њему, Никчевићу, нијесу јасна, или која њега интересују, а тражи да објављују и такву архивску грађу. Тако, на примјер, пише и ово: „„Историски записи“, уколико су уопште осјећали потребу за ревизијом старих научних концепција, морали су покушати да у првом реду објасне зашто је Цетињска митрополија постала политички и државни центар Црне Горе, а преко ње и Петровићи...“! (стр. 512). Ово је питање, међутим, јасно многим сарадницима „Историских записа“, те они немају потребе да га „објашњавају“, већ проучавају она питања која су мање позната и која њих лично интересују, као што раде

⁽¹⁰⁾ На дискусији о „Историским записима“ и Никчевићевом приказу, коју је организовала 30 октобра Историска секција на Цетињу у Клубу културних и јавних радника, један од учесника (Мирчета Буровић) такође је осуђивао прилоге у „Историским записима“ које није читао! Тако је, између осталог, питао и писца ових редака, зашто сам објављивао документе из архиве црногорских гувернадура (видјети „Историске записе“ књ. III, стр. 312 и даље до књ. VI, стр. 461), када су они искоришћени у разним мојим чланцима? Ја, међутим, ниједан од тих докумената нијесам употребио у својим чланцима, јер су они откупљени касније од једног потомка посљедњег црногорског гувернадура Радоњића. То се јасно види из мога предговора уз прву групу тих докумената, у коме пише сљедеће: „Крајем 1948 године откупио је од поменутога Радоњића Историски институт на Цетињу нових 227 докумената, у којима се налазе многобројни драгоцени подаци за историју Црне Горе. Један дио тих докумената ја ћу повремено исписати и објавити у „Историским записима“...“ („Историски записи“ књ. III, стр. 312).

научни радници свуда у културном свијету. Никчевић се опет жали на сараднике „Историских записа“ што не поклањају више пажње „публиковању оне грађе која би добродошла за научно уопштавање (!), а у првом реду оне која је неопходна за анализу друштвено-економских односа у Црној Гори“ (стр. 517), док одмах на наредној страни додаје: „Најзад, стварно се поставља питање да ли је уопште првилтна и корисна пракса објављивања грађе преко оваквих часописа...“ Но Никчевић мора признати, да би врло тешко могао скупити податке за своју дисертацију да му није било већ одавно објављене архивске грађе у предатним „Записима“ и поратним „Историским записима“, јер не би тако лако могао искористити ту драгоцену грађу у Цетињском архиву у оригиналу, а још мање грађу из Которског и Задарског архива, па је требало у приказу нагласити, да бар објављена архивска грађа није „објективно штетна за нашу данашњу науку и школу“.¹¹⁾

На завршетку свога приказа Никчевић има још једну оригиналну примједбу. Он, наиме, много замјера не само читаоцима „Историских записа“, већ исто тако и њиховим сарадницима, па чак и Уредништву часописа, што до сада „нијесу дали никакав критички осврт на овај часопис, нити на његове поједине бројеве или написе“. О „Историским записима“ је, међутим, било неколико стручних приказа, од којих сам неке и навео у почетку овога одговора, али је свакако научна „новотарија“ Никчевићево тражење да сами сарадници и уредници критикују свој часопис, јер се то до сада није радило, а вјерујем да неће ни послје ове опште Никчевићеве замјерке.

Корисно је, ако то правилно схвати, скренути, на крају, пажњу младоме Никчевићу, као и свима онима који овако олако приступају послу за који још немају потребних квалификација, да у науци има неколико принципа, којих се и они морају држати. Ево овом приликом само три од њих:

„Критиковати друге корисно је; критиковати себе неминовно је потребно“;

„Тврђење је без доказа, или способност тврдити без доказа, карактеристика противнаучнога духа“ (Лиј Фавр, Научни дух и научни метод, превео Милан Шевић, Београд 1921, стр. 25 и 43);

„У знаности (науци) нема суверена... Само и једино истина је ауторитет, а то није нипошто нечије мнијење, поготово пак

¹¹⁾ Никчевић би учинио велику услугу нашој историској науци и сигурно би му старији црногорски историчари били много захвални, кад би он пробрао и исписао из богате архивске грађе на Цетињу и Котору бар неколике десетине докумената, који би нам откривали „оно што је битно за црногорско друштво датог периода“ и који би „добродошли за научно уопштавање“.

домишљавање или комбиновање“ (Д-р Фердо Шишић, **Приручник извора хрватске историје** I/1, Загреб 1914, стр. 4).

Никчевић је, дакле, требало да се запита прије но је дао свој рукопис Уредништву „Сусрета“, до ће вјеровати у тачност његових „домишљавања или комбиновања“, када углавном не наводи доказе и изворе за своја мишљења? Он чак неће да наведе ни параграфе **Имовинског законика** на које мисли у своме приказу, („Законик“ има 1.031 параграф!), па исто тако ради када говори о неким наредбама књаза Николе (стр 513—514 Никчевићевог приказа), мада су оне објављене прије више од 40 година (видјети **Зборник судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци за Краљевину, Црну Гору књ. II, Цетиње, 1912, стр. 138—139, 159 и 231—232**¹⁹) а камоли да наведе документе из Которског архива, на основу којих тврди да се Радоњићи и Петровићи „већ у XVI вијеку... јављају као трговци и повјереници разних потраживања од трговине“. Но ово су ипак само појединачни Никчевићеви „закључци“, а ево како тек изгледа један „генерални закључак“ из овога његовог приказа: „**Свака анализа овога периода даће сасвим обрнуту слику о улози кнеза Николе од оне која се добија о њему читајући досадашње чланке „Историски записи“ из тога периода**“ (стр. 514)! Никчевић је, дакле, увјерен не само да ће му се вјеровати на голу ријеч за мишљење о нашим досадашњим историским расправама, већ да ће му читаоци исто тако вјеровати и за мишљење о још **ненаписаним историским радовима**. Оваква „тврђења“, наравно, одавно немају никакве везе са науком, већ спадају у „пророштва“, па би добро било када би Никчевић убудуће озбиљније схватио све што жели да напише, јер „што је написано остаје“, па се зато мора и морално и научно одговарати.

Ристо Ј. Драгићевић

¹⁹) Наредба на страни 159 је из године 1887 и њом књаз забрањује продају или залагање непокретних имања, која је књаз поклонно појединцима од некадашњих турских посједа, без претходног књажевог одобрења, а наредбе на странама 138—139 и 231—232 су једна иста наредба, само је прва издата 1884, а касније (1896) мало допуњена. Повод за те наредбе био је у тражењу појединаца да се племенске комуннице дијеле, а пошто су то већином тражили они племенци који **нијесу имали стоке или су је имали врло мало, племенским капетанима је издата ова наредба: „Да се никаква комуница, била она сеодка или уопште племенска, не смије дијелити, већ да стоји у комун, пак да сваки, био сељанин или у опште племеник, може слободно стоку пасти. Онијема који немају своје стоке ни мало, дозвољаје се да могу туђе догнати до 70 ситних брава и 5 говеди; а онаима који имају по мало своје стоке, слободно је да могу туђе догнати те с њом и са својом попунити горњи број до 70 брава и 5 говеди — говедо се може замијенити и са коњетом. Поменутијема се дозвољава да могу са стоком пасти у свако доба године кудијен и други њихови сељаци своју стоку пасу, па то било у сеоцксм или племенском пасишту“.**